

Na pomedzí ideológie a ľudského presvedčenia

(Rudolf Jašík: *Námestie svätej Alžbety*)

Jaroslav Vlnka

*Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho v Komárne*

On the Border Between Ideology and Human Belief

(Rudolf Jašík: *Námestie svätej Alžbety*)

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 14-21

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6006-8937>

The study deals with ideological distortions and their revelation in the narration of Rudolf Jašík's novel *Námestie svätej Alžbety* [The Square of St. Elizabeth], which are mainly manifested in the plan of the minor characters. These typified characters, transparently divided into good and bad, participate in the formation of the young novel hero against the backdrop of the Second World War, in the context of historical circumstances and the impetus of socio-political measures. The study asks to what extent authentic experience, (natural) human conviction and idealism enter into the (ideological) intention of the author.

Keywords: ideology, propaganda, novel, characters, theme of war

Rudolf Jašík v románe *Námestie svätej Alžbety* (1958) využíva kontrastný kompozičný princíp. Pracuje so základnými protikladmi ako život a smrť, dobro a zlo, láska a nenávisť alebo noc a deň. Lyrizovaný príbeh zasadený do obdobia 2. svetovej vojny však prináša nielen univerzálne humanistické posolstvo.

Autor v tomto románe, ktorého nosnou témou je tragický príbeh lásky mladého páru v čase druhej svetovej vojny (pozri Barborík, 2006, s. 157), uplatňuje motív smrti, aby v protiklade k nemu zvýraznil hodnotu ľudského života. Motív smrti zahŕňa viacero modifikácií. Má podobu predčasnej smrti z dôvodu zabitia, brutálnej vraždy, popravy, smutného skoncu po nevyliciteľnej chorobe či samovraždy. R. Jašík zobrazuje individuálnu i kolektívnu, resp. hromadnú smrť a následne skľučujúce prežívanie človeka, ktorý stratil milované osoby a nadobúda pocit ne-života, duševného umŕtvenia v dôsledku svojho žiaľu.

Viacero postáv v čase vojny stihne osud predčasnej smrti a diferencovaný je ich postoj k tomuto faktu. Smrť je chápaná ako obeta alebo služba, či v podobe samovraždy je riešením „absurdnej situácie“ (Camus, 1985, s. 101). Násilná smrť vzbudzuje u preživších pocit viny, ktorá má rôzne podoby (Števček, 1987). Za neželané odchody zo sveta je v románe nesená

zodpovednosť, ba spoznávame i jednoznačného vinníka, ktorého pomenuje románový hrdina v poslednom rozhovore s nešťastným otcom nebohej Evy, ktorý jej smrť pripisuje svojej pasivite a zdržanlivosti. Nie on, ale „Fašisti ju zabili“ (Jašík, 1962, s. 219), zaznie jasne. R. Jašík tak zreteľne spojí zhubnú ideológiu fašizmu s praktikami usmrcovania nevinných, čím navádza k uvedomeniu si skutočných hodnôt života, a ideologicky orientuje pozornosť k opačnému pólu.

Protiklad života a smrti, okrem spomínaného podtextu, má apelatívnu funkciu. Autor v emocionálne vypätom príbehu upozorňuje na temnú, krutú a zločinnú podstatu fašizmu (Plintovič, 1986, s. 321) a ukazuje, že „v spoločensky najbeznadejnejšej, najtemnejšej situácii svieti [...] slnce odboja, povstávajú bojovníci a dvíhajú červenú zástavu revolúcie“ (Petrík, 1980, s. 270).

Fašistická ideológia slúži ako odstrašujúci príklad devastácie ľudskosti a utvrdzuje správnosť komunistickej ideológie, ktorú autor postupne propaguje. Z drastických okolností príbehu logicky vyplýva ako prirodzená voľba. Temnú dobu R. Jašík presvetľuje unikátnou nádejou na zmenu k lepšiemu. Poznanie oboch propagánd súvisí so životnou skúsenosťou autora, ktorý v mladosti vzdoroval tradičným konzervatívnym pravidlám a na fašizmus si vyhranil názor v období, keď bol iba potenciálnou hrozbou.

R. Jašík v románe aplikuje čiernobiely videnie v čase vojny, ktorá prinášala nevyhnutnosť výberu. Z vojnového konfliktu vyvstáva pocit premeny sveta ako sociálna a politická téma, ktorú autor stvára „podľa miery človeka, jeho inštinktov, jeho túžby vymaniť sa z času a zakotviť v krásnom a večnom“ (Števček, 1971, s. 22). Autorská stratégia je evidentná, na pozadí závažného historického diania sú vykreslené ideologicky nasledovaniahodné vzory.

S čiernobielym videním súvisí protikladnosť dňa a noci, bielej a čiernej farby. Román zachytáva krátky časový úsek a vyznačuje sa stiesneným ohraničením priestoru. Prevažná časť deja sa odohráva počas dňa, pričom denné svetlo je spojené s kladnými postavami. Aj farebná symbolika má výpovednú hodnotu. Svetlé tóny farebného spektra sú symbolom vnútornej čistoty. Tmavé farebné odtiene naopak označujú „čierne duše vlkov“ (Jašík, 1962, s. 195) a vypovedajú „o temnom období fašizmu, o jeho krvavom pochode za svetovládou“ (Špitzer, 1962, s. 235). Po príchode nemeckých vojakov na mesto dopadnú tieň hákových krížov a pre obyvateľov obrazne nastane noc. Autor refrénovito opisuje fašistov ako rozliezajúci sa „špinavozelený a čierny hmyz“ (Jašík, 1962, s. 169), zaznamenáva uvádzanie norimberských zákonov do praxe, zachytáva perzekúciu „rasovo menejcenného obyvateľstva“.

Aj postavy vymedzuje protiklad, vzájomne kontrastujú a sú rozčlenené na kladné, záporné a neutrálne. Zvyčajne vstupujú do deja s predispozíciami dobra alebo zla, sú identifikovateľné s vlastnou bytostnou podstatou, rozdeľuje ich hodnota ľudského života. Pod vplyvom spoločenských zmien a historických udalostí sa ich atribúty väčšmi zvýraznia. Kladné postavy sa ľudsky prehĺbujú a svoju ľudskosť prejavujú formou nezištnej pomoci. Rozvíjajú ideály dobra a lásky, sú ideologicky sformované alebo sa ideologicky vyformujú. Záporné postavy sú zhýralé, myslia na svoj prospech a ľudský život diskriminovaných považujú za bezcenný. Neutrálne postavy sú vnímané protikladne z perspektívy kladných i záporných postáv, avšak ich neutralita má krátke trvanie. Ide najmä o členov židovskej komunity, ktorí sú postupne zatáňovaní do diania, zažívajú hrôzy nacistického útlaku a uvedomujú si zhubnosť fašizmu.

Rozdelenie postáv spočiatku vzbudzuje dojem prirodzeného spoločenského rozvrstvenia, ale časom sa stáva propagandisticky vyhranené. Ušľachtilí hrdinovia trpia, preto aj lepšie chápu

utrpenie iných. Antihrdinovia vzbudzujú klamlivý dojem normálnosti, lenže ich „zdanlivá morálnosť a zdanlivá ušľachtilosť sú často len kepienkom pre brutálnosť, ľahostajnosť, využívanie“ a v skutočnosti „majú iné ciele, chcú sa obohacovať na úkor ostatných ľudí“ (Truhlár, 1969, s. 149).

V románe pôsobia protikladné sily. Fašisti: nemeckí nacisti, slovenskí fašisti, gardisti a ich prisluhovači (Flórik, Haso, Žltý Dodo, farár) – na opačnej strane sú antifašisti, resp. ľudia, ktorí vedia alebo sa dozvedia, aké reálne zlo fašizmus predstavuje. Medzi nimi vyniká spravodlivý komunista Maguš a mladík Igor otvárajúci sa jeho vplyvu, šlachetná Eva, protestujúci Maxi a napokon fatálne i celá židovská komunita. Tieto sily dobra a zla sú „podopreté žánrovými stereotypmi rozprávky a westernu“ (Cieľ, 1999, s. 72): dobrý radca (Maguš), čiernokňažník (farár), škodca (Flórik) atď. Stretnutie protikladných síl je prevažne imanentné, realizuje sa obvykle prostredníctvom „komplementárneho kontrastu. Jeho princíp spočíva v operatívnom včlenení jedného sémantického obsahu do opačného, pričom sa akcentuje buď ich absolútna protikladnosť, alebo naopak, možná príbuznosť v rôznorodosti“ (Prušková, 2006, s. 7).

V historickom rámci figurujú aj kolektívni hrdinovia, resp. antihrdinovia, ktorých tvoria dve skupiny ľudí, židovská komunita a nacisti, pričom zástupcovia židovskej komunity sú spočiatku vnímaní ako celok, v perspektíve rozprávača naznačujúceho vplyv norimberských zákonov. Pod tlakom silnejúcich represálií sa psychologicky diferencujú a individuálne vyhraňovať.

Kladné románové postavy stoja na strane života a sú vo vnútornom konflikte so smrťou, ktorá je synonymom fašizmu. Odmietajú rasistické prejavy, ponižovanie, vykorisťovanie a týranie. Hodnotová hranica je zreteľne určená: „Všetko je dnes jednoduché ... My, alebo oni! Život, alebo smrť!“ (Jašík, 1962, s. 93).

Lyrická energia a humanistické ideály sú v danom časopriestore systematicky zneuctované a ničené. Autor neustále zdôrazňuje nízky vek zaľúbených, symbolizujúcich mladosť. Krehký vzťah moderuje pochmúrna atmosféra balady, ktorá je v intenciách žánru aj tragicky zavŕšená. Láska – „exaltovaná a glorifikovaná ako citové absolútno [...] ako šťastie a nádej v niečo väčšie“ (Matuška, 1964, s. 45) – tak zostáva jedinou relevantnou hodnotou.

Keďže podstatou románu je príbeh lásky v čase vojny a rasovej nenávisťi, R. Jašík prostredníctvom ľúbostného vzťahu Igora a Evy zobrazuje variáciu univerzálneho protikladu (láska a nenávisť) a konfrontuje vzácnu lásku mladých milencov z námestia s krutou realitou 2. svetovej vojny, ktorej príčinou je nenávidený „špinavozelený a čierny hmyz“ – fašizmus.

Autor sa o to intenzívnejšie (a empaticky) zaujíma o psychiku (najmä kladných) postáv, pozoruje emocionálne prežívanie a preniká do ich vnútorného sveta (Bagin, 1978, s. 192). Štylizuje sa do pozície skúseného mentora, ktorý sa prihovára k postavám, komunikuje s nimi, spätne komentuje ich skutky, vyjadruje osobnú sympatiu a účasť. Tieto príhovory majú formu dialógu s výlučnou iniciatívou autora, kde postava neodpovedá, ale do určitej miery sa riadi danými podnetmi. Autorský rozprávač svoje naliehavé usmernenia adresuje prevažne hlavnému protagonistovi, voči jeho odporcom prechováva animozitu.

Identifikácia krízového stavu prežívania postavy v románe anticipuje tragické zavŕšenie. Tento kompozičný postup je evidentný najmä v kapitole *Nesvätý Ján Krstiteľ*, keď si Igor nebezpečenstvo fašizmu spojí s bezprostredným ohrozením života Evy.

Kladné postavy sú výrazne poľudšťované, často zidealizované. Reprezentujú ideologicky správnu (komunistickú) orientáciu, ktorú propagujú priamo i sprostredkované, devastačným

pôsobením fašizmu na nich. To je prípad Evy Weimannovej, ktorá je lyricky vykreslená ako ušľachtilá a krásna ľudská bytosť v odtieňoch žiarivého denného svetla.

Román obsahuje niekoľko kontrastov, ktoré sa vytvárajú v súvislosti s Evou. S povahovým a hodnotovým zobrazením Evy kontrastuje vyobrazenie fašistov, ktorí prichádzajú z tmy a šíria temnotu. Opakované prirovnávanie fašistov k otravnému hmyzu vystihuje odpornú podstatu a nákazlivosť fašistickej ideológie a propagandy. Autor v interakciách s postavou Evy dáva do protikladu svetlo a tmu, čistotu a špinavosť, život a smrť, dobro a zlo, často aj veľmi explicitne, formou prístupnou pre mládež, akoby naplňal významnú úlohu jej vzdelávania v „duchu humanitných ideálov socializmu“. Kontrastný princíp kompozície zaniká takmer v samotnom závere románu tragickou smrťou Evy, ktorá sa stáva výrazom obludnosti rasovej neznášanlivosti.

Postavy v románe sú rozdelené aj vo vzťahu k Igorovi. Perspektívny mladík na prahu dospelosti ľudsky dozrieva, ideovo sa formuje a čoskoro je z neho zrelý muž. Tieto procesy urýchľuje vojna, séria ťažkých životných skúšok a rodinné tragédie. Premena nastane tak rýchlo, že „on svoju mužnosť ani nepobadal“ (Jašík, 1962, s. 111). R. Jašík premyslene vzbudzuje sympatie k románovému hrdinovi, ktorého na základe biografických črt buduje ako autentického človeka. Súčasne prebúdza sociálne cítenie a hlbokú spoluúčasť, napríklad opisom jeho starostlivosti o chorú matku. Strategicky ho umiestňuje doprostred rôznych svetonázorových i politických prúdov, životných skúseností a kultúr, aby zaznamenal jeho názorovú premenu a osobnostný rast.

Stimuly urýchľujúce premenu na muža spôsobujú aj zrodenie lásky k Eve na báze dôverného priateľstva. Po smrti matky už predstavuje Eva celý emocionálny svet mladého hrdinu. Vojna lásku berie, ale i dáva – aj napriek obrovskému vynaloženému úsiliu na jej záchranu. Ťažká životná pozícia učí Igora rozlišovať dobro od zla, rozpoznať statočnosť človeka, pričom ideálom sa stáva silný, odvážny vnútorne zocelený jedinec, ktorý vie, že „slabosť je zo všetkých vlastností najstrašnejšia, lebo volá, vábi a má sladkastú príchuť“ (s. 82). Angažovaný rozprávač v rámci autenticity formovania osobnosti zachytáva, ako sa poučil na vlastných chybách. Ukazuje, že aj v okamihu zlyhania jestvuje stále šanca a možnosť. R. Jašík svoje autorstvo chápe ako sociálnu rolu (Domorák, 2018), a preto, povedané jazykom doby, na báze „sociálneho inžinierstva, ktorej jedným z dominantných emblémov je predstava o spisovateľovi ako o konštruktérovi nového človeka“ (Bílik, 1994, s. 55), prostredníctvom postavy komunistu Maguša, ideologicky formuje a zoceluje protagonistu. R. Jašík vo vzťahu k Igorovi umocňuje výchovné pôsobenie, „otcovský princíp“ využíva aj v autorskej reči, zhovievavo hovoriac: „Choď, vydaj sa na cestu a kráčaj. Človeku je súdené ísť a ísť“ (Jašík, 1962, s. 82).

Mladík Igor je v medziach realisticky motivovaného vojnového príbehu vcelku uveriteľnou postavou, to však s istotou neplatí o Magušovi, hoci má reálny predobraz v osobe majstra, resp. predáka v obuvníckom priemysle. Napriek autobiografickej inšpirácii autora je rozhladený obuvník účelovo vytvorená, ideologicky skreslená, zidealizovaná postava, ktorá bezvýhradne slúži komunistickej propagande. Tento objektívny pozorovateľ historického diania, bystrý analytik spoločenskej situácie a úspešný prognostik predstavuje vzor nového socialistického človeka i symbol optimistickej budúcnosti (Nečasová, 2018).

Pracovitý a chápatý Maguš, ktorý sa vyzná v ľudoch, zohráva nielen v živote, ale i v otázke politickej orientácie ešte nevyhraného Igora ideologicky pozitívnu úlohu. Nahrádza jeho zosnulého otca, reprezentuje rozprávkového múdrego radcu, vplýva na jeho osobnostný rozvoj, vychováva z neho „uvedomelého a zušľachteného Slováka“ (Cieľ, 2017, s. 25).

Podstatu obuvníka tvorí ušľachtilý ľudský základ, autor ho prezentuje ako v kolektíve obľúbeného, dobrého človeka, ktorý predstavuje prirodzenú autoritu. „Obuvníka celé námestie malo v úcte a vážil si ho aj Igor“ (Jašík, 1962, s. 43), píše autor a pokračuje enumeráciou jeho morálnych kvalít: „Lebo, čo robí Maguš, všetko je akosi čisté, pekné“ (s. 48). Pritom nezabudne vyzdvihnúť vysoko vyvinuté sociálne cítenie a hlboko zakorenený odpor voči fašizmu, ktorý šíri len skazu a smrť. Obuvník sa stáva nositeľom protikladného vitálneho princípu, preto platí: „Tam, kde je Maguš, musí byť život“ (s. 48).

Životaschopný obuvník zastupuje robotnícku triedu, nastolenie ozdravných procesov v spoločnosti, je symbolom obnovy života, ktorého podmienky nebojácne mení a vylepšuje. „Obuvník akoby sa vysmieval smrti rovno do tváre [...] a smrti sa môže vysmiať len život“ (Jašík, 1962, s. 49). Pre Igora má toto priateľstvo mimoriadny význam. „Až takú hrdošť pocítil, keď si uvedomil, že ho môže pokladať za svojho priateľa“ (s. 48). Obuvník správne interpretuje aktuálne udalosti, vcelku presne predvída budúce deje a história mu dáva za pravdu, keď napríklad tvrdí, že „so Židmi to podľa mňa, chlapče, neskončí, len začne, ale neskončí. Po nich prídu na rad nežidia“ (s. 91). Jeho politická orientácia je očividná, hrdo sa hlási k svojmu presvedčeniu: „Ja sa nebojím, Igor! Ja som komunista!“ A biblická paralela: „Ja som komunista, a nech to pre mňa počuje aj archanjel Gabriel“ (s. 92) poukazuje na ochranu a pomoc, ktorú Maguš poskytuje Igorovi v zlomových chvíľach ťažkých rozhodnutí. V súvislosti s obuvníkom používa autor patetický štýl, aby podčiarkol jeho výnimočnosť, rozumné názory a dobré skutky.

Autor využíva rozprávkový princíp trojstupňovej gradácie, konkretizovaný ako séria dobrých rád múdreho, skúseného a láskavého muža, pomáhajúcemu Igorovi, ktorý zdoláva rôzne prekážky pre záchranu života Evy. Maguš sa flexibilne prispôsobuje zmenám, operatívne ponúka nápadité riešenia a čoraz väčšími sa angažuje. Igorov prvý pokus o záchranu Evy zlyhá pre zbabelosť miestneho farára. Druhý pokus prekazí nemecká armáda nečakaným príchodom do mestečka. Na konci tejto ikonické triády je zachránený sám Igor, keď nadobudne nový zmysel života a osvojí si socialistický svetonázor.

Aj apriórne záporné postavy sú v románe spravidla použité na propagandistické účely ako odstrašujúci príklad. Žltý Dodo, farár, Haso a Flórik umocňujú správnosť ideológie a propagandy realizovanej v línii kladných postáv. R. Jašík na zvýraznenie svojich cieľov aplikuje aj princíp personálneho antagonizmu. Žltý Dodo je románový antagonista Igora a predstavuje typ mladého človeka, ktorý sa nechal zlákať na spoluprácu s fašistami. K záporným hodnotám ho rozprávač predurčuje v expozícii príbehu. Prívlastok „žltý“ Doda bližšie charakterizuje a má pejoratívny význam. Tento bezcharakterný udavač sa podieľa na tragédii židovského obyvateľstva označeného žltou hviezdou.

Zápornou postavou využitou na propagandistické ciele je tiež epizodická postava farára, ktorý reprezentuje cirkev. Igor sa s ním skontaktuje so zámerom zachrániť Evu prostredníctvom krstu. Vykreslenie farára názorne súvisí so známou tézou: „náboženstvo je ópium ľudstva“ – pochádzajúcou z diela K. Marxa *Úvod ku kritike Hegelovej filozofie práva*, ktorú často citovala komunistická propaganda. Šťastie, porozumenie a nezištná pomoc, ktoré majú byť poslaním každého božieho služobníka, sú ilúziou vzdialenou od skutočnosti a poukazujú na jeho skrytú identitu čiernokňažníka. Hanebný farár, čo sa chcel obohatiť na cudzom nešťastí a nakoniec dostal strach, implikuje kritiku cirkevnej pretvárk, počas vojny i nadčasovo. Z ideologického hľadiska sa stáva symbolom úpadku cirkvi. V premyslenej kompozícii románu, vystavanej na

kontrastnom princípe, Igor prichádza k farárovi bezprostredne po stretnutí s Magušom, čím vzniká svetonázorový protiklad, konfrontácia komunizmu s náboženstvom.

V skupine slovenských fašistov nachádzame kľúčové záporné postavy románu. Fašistický teoretik, zástupca tajomníka HSĽS, nadporučík Haso, ale najmä holič Ján Flórik vystupujú z roja „čierneho hmyzu“ (gardisti), ktorý autor používa ako frekventovanú metaforu prívržencov fašistickej ideológie. Vo fašistickom tábore počas stupňovania represálií na židovskom obyvateľstve tiež dochádza k názorovej diferenciacii, čoho dôkazom je práve Haso. Pomýlený ideológ, čo vníma fašizmus od kancelárskeho stola ako projekt lepšieho usporiadania sveta, je postupne konfrontovaný s praxou fašizmu, no s otrasným zistením sa nestotožní. „V izbe zadunel výstrel. Z Hasovej hlavy vystrekla krv, sfarbuje žltú dlážku. Na čierne [...] Mám rád fašistov – mŕtvych“ (Jašík, 1962, s. 212). Autorský rozprávač privíta jeho samovraždu v duchu hesla: „Smrť fašizmu!“ a jeho priam vulgárnej konkretizácie: mŕtvy fašista, dobrý fašista. Nadporučík Haso tak zosobňuje fatálnu tragédiu ideologického omylu.

Zákerný holič Flórik ako nemilosrdný škodca je antagonistom sympatického Maguša. Zatiaľ čo Haso zachraňujúc ľudskú dôstojnosť platí za svoj omyl vlastným životom, Flórik na smrti inkasuje a jeho zlé vlastnosti sa vplyvom okolností ešte zhoršujú. Cestu k bohatstvu a moci začína diskriminačným oznamom v holičstve a pokračuje beštiálnou vraždou. Negativizmus postavy je legitimizovaný vojnou a posmeľovaný politikou Slovenského štátu, tolerujúceho zločiny proti ľudskosti. Holič, ktorému sa naskytne možnosť, nezaváha a vyvraždí rodinu kožušníka Helderu. Fakt, že je reálnou príčinou Evinej smrti, ho katapultuje na pozíciu hlavného antihrdinu románu, spraví z neho stelesnenie fašizmu, zla a smrti, následne i terč Igorovej pomsty. Autor využíva biblické symboly a prvky, scénu zabitia Flórika vykresľuje takmer ako boží trest s alúziou na boj dobra a zla: „Veci majú súvislosť, veci i ľudia – navzájom sa to zbíeha k plešatej hlave s diabolsky čiernymi škrutkami nad ušami“ (Jašík, 1962, s. 230). Vzápätí nastáva vyjasnenie, že dôvody tohto zadosťučinenia sú nesprávne: „Vec si zabil, vec s holou hlavou, a preto nemáš mier v duši“ (s. 232). Argumentácia je zarážajúca, keďže Igor „zabil jednotlivého človeka bez toho aby sa dotkol fašizmu [...], nemôže znamenať preň pomsta oslobodenie, katarziu“ (Števec, 1987, s. 122). Nie náhodou autor do nasledujúcej scény Igorovej samovraždy, zdôrazňujúcej výsledný defetizmus, zakomponuje čestného Maguša, ktorý sa zjaví v poslednej chvíli a povie: „Pod Igor, pod! – ťahá ho, chce ho odtrhnúť od zábradlia“ (Jašík, 1962, s. 233). Až transparentne smerodajný je fakt, že Maguš sa vracia z roznášky ilegálnych komunistických letákov, podáva Igorovi pomocnú ruku a nabáda ho, aby prehodnotil svoje úmysly: „A má to cenu?“ (s. 315). Položená otázka predpokladá odpoveď. Väčšiu cenu má život a cesta, ktorú uvedomelý obuvník zúfalému mladíkovi ukazuje, je cestou k víťazstvu nad temnými mocnosťami smrti (Plintovič, 1986, s. 320).

Napriek záverečnému konštatovaniu: „je ešte noc. Noc...“ (Jašík, 1962, s. 235) a tragickému vyzneniu príbehu „je konkrétne a dobové pre Jašíka zdrojom historicko-spoločenského optimizmu“ (Petrík, 1980, s. 270). V intenciách rozprávkových postupov, ktoré si osvojil aj socialistický realizmus, zlo je potrestané. Aj biblické chápanie všeobecného trestu, ktoré involujú záverečné kapitoly *Posledná večera* a *Milenec s tvárou satana*, „sa tu modifikuje do podoby trestu pre nepriateľov“ (Bilík, 1994, s. 48). Beštiálny vrah Flórik je popravený mladým ľavicovým pomstiteľom, nadporučík Haso dá pred životom v hanbe prednosť čestnej smrti a Žltý Dodo stratí akúkoľvek životnú perspektívu. Zle skončí takisto „špinavozelený hmyz“ (nemeckí vojaci), resp. fašizmus. „Na fronte ich Rusi pozabíjajú“ (Jašík, 1962, s. 221). Prorockú

myšlienku o porážke fašizmu v blízkej budúcnosti vysloví Evin desaťročný brat, umierajúci na otravu strychnínom. Smrť uzatvárajúca rodinnú tragédiu zvýrazní ideologicky podfarbené slová: „Rusi sú dobrí, pravda...“ (Jašík, 1962, s. 221).

Román *Námestie svätej Alžbety* sleduje i výchovno-vzdelávacie ciele, má poznávaciu funkciu, pomáha odlíšiť pravdu od nepravdy, utvárať socialistický svetonázor v konfrontácii s odstrašujúcim príkladom fašizmu. Podľa Vladimíra Petríka chápal R. Jašík „socialistickú premenu spoločenského poriadku [...] ako predpoklad ľudskej premeny, ako predpoklad konečného oslobodenia človeka a jeho ďalšieho rozvoja“ (Petrík, 1980, s. 267).

V románe sa objavuje i protiklad: MY, dobrí ľudia, predstavitelia historickej pravdy ~ ONI, zlí fašisti, o čom svedčí ich nadužívané prirovnávanie k špinavozelenému a čiernemu hmyzu (Jašík, 1962, s. 173, 174, 186, 197, 208, 209 atď.). Farebnú symboliku autorovi vnukli farby nacistickej a gardistickej uniformy, akú nosia „špinavozelení vojaci s čiernymi gardistami a prinášajú smrť“ (s. 171), ktorá je silným mementom a neustálou pripomienkou, že zlé činy zbavujú človeka ľudskosti a dehumanizujú spoločnosť. Dotýka sa to najmä Nemcov, ktorí vystupujú ako jednofarebná nediferencovaná masa. R. Jašík na ich adresu poznamená: „fašizmus ich zdisciplinoval, že sa už ani na ľudí neponášajú“ (s. 75). Brutalita fašistov má stúpajúcu tendenciu, gradácia je anticipovaná metaforou: „Špinavozelený hmyz vystiera krídla k letu“ (s. 208). V tejto hmyzej, resp. zvieracej perspektíve (nacisti sú prirovnávaní aj k nenásytným vlkom) akoby nepriateľ nebol človek, ale kolektívny antihrdina – bez ohľadu na to, kto to je, za akých okolností bojuje a pod. Značne iný prístup zvolil Alfonz Bednár v zbierke noviel *Hodiny a minúty* (1956).

Na pozadí uvedených protikladov autor tematizuje ideologické tézy marxizmu, prostredníctvom ktorých vytvára predstavu sociálnej reformy spoločnosti a premeny charakteru človeka (Arendt, 1996, s. 476). Hoci je Jašíkov pohľad na človeka komplikovanejší a má viacero vrstiev, dielom preniká polarizácia síl. Fašistická totalitná moc sa stretáva s komunistickou propagandou. R. Jašík prostredníctvom literatúry pomáha, povedané slovami dobovej kritiky, „svoju ľudu v boji proti fašizmu, v jeho budovateľskej práci na výstavbe spravodlivého socialistického zriadenia“ (Špitzer, 1962, s. 237). Pritom sa opiera o autentické zážitky a „mravné hodnoty vlastného bytia“ začleňuje do „životných osudov hrdinov“ (Vaško, 1979, s. 10). Využíva silné argumenty: napáchané zverstvá fašizmu, aby vyzdvihol unikátnosť jedného z jeho oponentov.

LITERATÚRA

- ARENDE, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu I – III*. Praha: Oikymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5.
- BAGIN, Albín. 1978. *Literatúra v premenách času*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1978.
- BARBORÍK, Vladimír. 2006. *Jašík, Rudolf (1919 – 1960). Námestie svätej Alžbety*. In: CHMEL, Rudolf a kol. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 157 – 160. ISBN 80-7149-918-8.
- BÍLIK, René. 1994. *Industrializovaná literatúra (1945 – 1956)*. Bratislava: Proxy, 1994. ISBN 80-88746-04-3.
- CAMUS, Albert. 1985. *Le Mythe de Sisyphe*. Paris: Gallimard, 1985.
- CIEL, Martin. 1999. Hraný film v 50-tych rokoch na Slovensku. Model D–V–Z. RAK, 1999, roč. 4, č. 1, s. 71 – 76. ISSN 1335-1702.
- CIEL, Martin. 2017. *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989*. Bratislava: Občianske združenie Vlna – Drewa a srd, 2017. ISBN 978-80-8955028-9.

- ČÚZY, Ladislav – DAROVEC, Peter – HOCHÉL, Igor – Zuzana KÁKOŠOVÁ. 2006. *Panoráma slovenskej literatúry III*. Bratislava: SPN, 2006. ISBN 80-10-00846-X.
- DOMORÁK, Daniel. 2018. Spisovateľ ako sociálna rola – svedomie národa, inžinier ľudských duší alebo niekto iný. *Slovenská literatúra*, 2018, roč. 65, č. 2, s. 160 – 161. ISSN 0037-6973.
- JAŠÍK, Rudolf. 1962. *Námestie svätej Alžbety*. Bratislava: SVKL, 1962.
- MARX, Karel. 1956. Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva. In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich. *Spisy I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 401 – 414.
- MATUŠKA, Alexander. 1964. *Rudolf Jašík*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964.
- NEČASOVÁ, Denisa. 2018. *Nový socialistický človek*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8.
- PETRÍK, Vladimír. 1980. Jašíkov človek v dobe a v čase. In: PETRÍK, Vladimír. *Hodnoty a podnety*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980, s. 264 – 272.
- PLINTOVIČ, Ivan. 1986. Jašíkovo námestie svätej Alžbety In: JAŠÍK, Rudolf. *Námestie svätej Alžbety*. 3. vyd. Bratislava: Tatran, 1986, s. 317 – 323.
- PRUŠKOVÁ, Zora. 2006. Medzi ideológiou a dobrodružstvom (Rudolf Jašík: Mŕtvi nespievajú). *Slovenská literatúra*, 2006, roč. 53, č. 1, s. 1 – 10. ISSN 0037-6973.
- ŠPITZER, Juraj. 1962. Doslov. In: JAŠÍK, Rudolf. *Námestie svätej Alžbety*. 2. vyd. Bratislava: SVKL, 1962, s. 235 – 240.
- ŠTEVČEK, Ján a kol. 1987. *Dejiny slovenskej literatúry IV*. Bratislava: SPN, 1987.
- ŠTEVČEK, Ján. 1971. Jašík, romantik v próze. *Slovenské pohľady*, 1971, roč. 87, č. 12, s. 21 – 25.
- ŠTEVČEK, Ján. 1987. *Súčasný slovenský román*. Bratislava: Tatran, 1987.
- TOMČÍK, Miloš. 1980. *Epické súradnice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.
- TRUHLÁŘ, Břetislav. 1969. *Tri portréty*. Bratislava: Nakladatelství EPOCHA, 1969.
- VAŠKO, Imrich. 1979. Veriť v človeka In: JAŠÍK, Rudolf. *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1979, s. 9 – 15.

.....

PaedDr. Jaroslav Vlnka, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho v Komárne
Bratislavská cesta 3322
945 01 Komárno
Slovenská republika
vlnkaj@ujjs.sk